

ספרים

דרכי ניווטה של העברית המתחדשת

יאיר אור

בוראים סגנון לדור - האמונות והאידיאולוגיות

של מתכנני הלשון העברית בארץ ישראל

אוב, 2016

← סמדר ברק

החייאת העברית? התחדשות?

אליעזר מאיר ליפשיץ, מחנך דתי וחוקר יהדות שהיה חבר ועד הלשון מ-1911 ואחד מנשיאי מ-1926, סבר שהמשוררים, הסופרים וההוגים הם אשר בוראים סגנון לדור, ועל הבלשנים רק לאסוף ולארגן את היצירות הלשוניות. על כן בחר יאיר אור, בלשן ומורה בתחום הבלשנות השימושית באוניברסיטת תל אביב ובסמינר הקיבוצים, לקרוא בשם זה לספרו הבוחן את התפיסות והאמונות שהנחו את חברי ועד הלשון בדיוניהם.

את תיאורו אור מבסס על ששת הכרכים של **זיכרונות ועד הלשון** מן השנים 1912-1928, והוא מנסה, על סמך קריאה מדוקדקת בהם, לנסח את האידיאולוגיות של מתכנני השפה תוך בחינתן בהקשרן החברתי-היסטורי.

בפרק הראשון אור תוהה על גבולות העברית החדשה, ומציין שבדרך כלל קובעים את תחילתה מימי מנדלסון; זוהי בחירה אירופאית וחילונית. הוא שואל אם לא היה מתאים יותר להתחיל מהלשון הרבנית, אשר בזו לה בימי ההשכלה בשל עירוב הסגנונות שבה, אבל הייתה שפה חיה ודינמית אולי לא פחות מלשון ההשכלה.

כמו-כן הוא עוסק במטפורות 'תחייה' או 'החייה', ששימשו את ועד הלשון לתיאור תהליך התחדשותה של העברית החל מסוף המאה ה-19 ואילך. אור סבור שהמטפורות האלה, שנעשו רווחות מאוד בהקשר זה, שירתו הלך רוח שמרני הדוגל בשימור השפה העתיקה. בוועד הלשון התעלמו מביטויים אחרים שאפשר לתאר בהם את התהליך הזה, כגון התחדשות,

סמדר ברק היא מורה בכירה ביחידה להוראת עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. מחברת הספר *חמש עטרות - ד"ר אהרן מאיר מזיא 'רופא הלשון העברית. שוקדת בימים אלה על כתיבת ביוגרפיה נוספת.*

ספרים

סמדר ברק -

דרכי ניווטה של העברית המתחדשת

בריאה מחדש, המצאה. הוא גם מנסה להגדיר מהי האחדות ההיסטורית של העברית, כלומר האם אפשר לתאר את העברית החדשה כהמשך ישיר של לשון המקרא ולשון חז"ל או להגדירה, כפי שעושים חוקרים שונים בימינו, כשפה שונה בעיקרה, כזו שהושפעה מלשונות שונות שדיברו בהן היהודים כגון יידיש, רוסית וגרמנית ומאוחר יותר - האנגלית.

מושגי יסוד, אמונות לשוניות

בפרק השני אור מבאר כמה מושגי יסוד במחקרו. מהו 'השינוי הלשוני' שהתרחש בעברית שהתחדשה למרות העדר דוברים ילידיים, ושלשפה הכתובה הייתה בה השפעה ניכרת. באשר ל'תכנון הלשוני' של העברית - אור קובע שלא תמיד הוא הוכתר בהצלחה. התהליך הזה יצר בחברה קבוצות שונות: האחת האוחזת בנורמה ונתפסת לעתים כמתנשאת ודקדקנית, והאחרת השוגה ועשויה להיחשב עילגת וחסרת חינוך. כמו-כן הוא מתאר את המושג 'שפה' תוך הצגת שלל המסורות שהגדירו אותו ומתוך הבנה שזה מושג מורכב ביותר. את המושג 'דקדוק' הוא מגדיר הגדרה הרחבה: 'כל מה שאיננו לקסיקון - פונטיקה [...] ופונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר, כתיב, פיסוק ועוד. [...] גם היבטים של לקסיקון הנובעים מתוך העיסוק בדקדוק והיבטי דקדוק העולים בדיון על לקסיקון'.

בפרק השלישי מובא סיכום דקדקני של הנושאים שנדונו בוועד הלשון, ותוך כך נבחנות האמונות הלשוניות של חברי הוועד העולות מהם. אור בוחן את הזיכרונות משפט-משפט על שלל הביטויים המופיעים בהם, וכך מציג פנורמה של האמונות הלשוניות של אנשי ועד הלשון. והנה דוגמאות. המחברת הראשונה של זיכרונות ועד הלשון (מאי-יוני 1912) עוסקת בתולדות ועד הלשון מאז היווסדו בתר"ן (1890). במחברת זו מתוארים תולדות הוועד עד 1912. אור מציין שוועד הלשון מוצג כמוסד הפועל ברצף מ-1890 עת ייסדה חברת 'שפה ברורה' את 'ועד הספרות', וקובע שיש כאן ניסיון ליצור סמכות, שהרי במציאות הוועד לא פעל ברציפות. במחברת נאמר ש'הד[י]בור העברי שהתחיל בא"י עם התחלת הישוב החדש, הוליד את הצ[ו]רך לבטא בעברית מ[ו]שגים מעני[י]ני החיים הרגילים, שעד הנה לא נמצאו להם שמות בספרות העברית [...] וכל מה שהרבה הד[י]בור העברי להתפשט והיה לא רק לסג[ו]לת המשכילים [...] היה הצ[ו]רך הזה מ[ו]רגש יותר ויותר'. מכאן אור לומד שחברי ועד הספרות (כך כונה הוועד כשהוקם ב-1890 בידי חברת 'שפה ברורה'; שנה אחר כך שונה השם כבר לוועד הלשון) חשו שלמתיישבים בארץ חסרים מילים לבטא 'מושגים' בעברית - בהקשר זה מדובר במונחים רווחים בחיי היומיום. בעיה אחרת שעולה מתוך הדוח הזה היא חסרון מרָפָז, מוסד בן סמך שיפסוק בענייני מילים ושידאג להאחדה ולתקנן (סטנדרטיזציה).

בהמשך המסמך מתוארת הקמתו של ועד הלשון: 'זאת ראו משכילי ירושלים הראשונים, שהתחילו בד[י]בור העברי. ואז נוסד בירושלים בשנת תר"ן על ידיהם "ועד הלשון" [...]'! אור מציין שבמשפט זה ייחסו חברי הוועד לעצמם שלושה מקורות סמכות: הם משכילים, בעלי ידע ובעלי ערכים אוניוורסליים-חילוניים של נאורות; ירושלים מעניקה לוועד יוקרה הן בארץ הן בתפוצות; הם ראשונים, חלוצי הדיבור העברי.

באותו זמן העסיקו את הוועד שני עניינים; האחד - ההגייה, שתהליך האחדתה היה קשה בשל שלל המבטאים שהיו בפי תושבי ירושלים, וע"פ [על פי] טבע העניינים היה המבטא המזרחי - המבטא החי בין הספרדים - לשפת הדבור, ומירושלים נפוץ המבטא הזה לכל דוברי עברית בארץ. מעיר על כך אור שמכאן לומדים אנו שוועד הלשון לא הצליח לכוון את ההגייה, שהרי החשיב את הפצת המבטא הספרדי כ'טבעי'. על כך נוכל להעיר שבעצם ההתייחסות למבטא הספרדי כ'טבעי' יש משום הכוונה...

הנושא האחר - אוצר המילים. כאן, לדעת אור, יש תיאור מדויק שאינו מייפה את המציאות: חברי הוועד ניהלו ויכוחים סוערים על אודות מילים שיש לחדש, אך לא כל המילים שקבע הוועד השתרשו.

ועד הלשון פעל כשנה אחרי הקמתו, ואז שבת מפעולה, עד אשר הוקם מחדש ביוזמת הסתדרות המורים ב-1904. אך גם בימים ההם לא חדלה השפה מהתרחב 'ע"י [על ידי] סופרים וחכמים, מורים ורופאים, שקביעת מילים ה[י]תה נצרכת להם לרגלי עבודתם במקצוע הספרות', אבל, ככתוב ב'זיכרונות', 'כל אלה הח[י]דושים היו מ ק ר י י מ, של יחידים ושלא בהסכמת הכלל, ומבלי שדנו עליהם לפני שנקבעו, כי אם בתור ה מ צ א ה של הסופר הזה ושל החכם ההוא'. לומד מכך אור, שלדעתם של חברי הוועד חידוש מילים צריך להיות מכוון ולא רק פרי המצאה מקרית של סופרים וחכמים; להיות בהסכמת הכלל ונובעת ממחשבה ומדין.

החברות המאוחרות יותר: איזו עברית לחדש?

בהמשך אור דן בשאר כרכי ה'זיכרונות'. חוברת ב' עסקה בשאלה האם לאמץ בעברית החדשה את דקדוק התנ"ך או את דקדוק לשון המשנה. החוברת השלישית עסקה במבטא ובכתיב; הרביעית - במקורות להעשרת השפה העברית; החמישית - בשאלת הכתיב; והשישית כוללת המשך דיונים בענייני הכתיב המלא והחסר ורשימות מילים שחודשו בוועד בתחומים שונים, בעיקר מילים הנחוצות בחיי יום יום.

בפרק הרביעי אור מסכם את ממצאיו. ראשית, איזה סוג עברית ראוי, לדעת חברי ועד הלשון, לשמש דגם לעברית המתחדשת? בוודאי כל העברית הבתר-משנאית, שהרי עליה להיות שפה חיה. אמונה זאת, לטענת אור, נובעת משלילת הגלות. רק שפה שדוברת בארץ-ישראל ראויה לשמש דגם לחיקוי. לא את לשון התנ"ך בלבד ביקשו אם כן חברי הוועד לחדש.

שנית, האם השפה תהיה 'מזרחית' או 'אירופית'? השפות השמיות ובעיקר הערבית יהיו מקור לחידושים ולקביעות פונטיות, ואילו שפות אירופה הן הדגם התרבותי ל'תכנון הלשון'. בדיוני הוועד ניכר הבדל ביחס לצרפתית, ללטינית, ליוונית ולגרמנית ובין היחס ליידיש, לרוסית ולארמית. האחרונות מסמלות גלותיות וחוסר ריבונות.

באשר ליחס לפעולות תכנון הלשון ומעמד הדקדוק - פעולות תכנון רבות נזכרו במחברות: הרחבת אוצר המילים והפצת המילים החדשות, תיקון ההגייה, תיקון הלשון, החלטות בתחום

ההגייה והכתיב ומאבק על מעמד השפה. אמנם רוב הדיונים המרכזיים בחוברות הזיכרונות מתמקדים בענייני דקדוק, אך נראה שדווקא הרחבת אוצר המילים נתפסה בעיניהם כחשובה ביותר, והנושא צץ ועלה בדיונים אחרים. באשר למיגור הלעז מהשפה, קובע אור, אנשי הוועד הצליחו בכך אם בוחנים את המילים הלועזיות הרבות שהומרו במילים עבריות, אם כי בדיבורם של חברי הוועד עצמם נעשה שימוש לא מועט, כדרך התקופה, במילים לועזיות. הוועד, אור מסכם, לא היה שמרני כפי שנטען לא פעם, שהרי פעל ללא לאות לשינוי, ומי שעוסק בשינוי ממילא אינו שמרן... עם זאת, יש לאור גם ביקורת. הוא מצביע על שני עניינים שבועד הלשון התעלמו מהם: העברית שכתבו בה הסופרים בני הזמן; ולשונות היהודים - שני מקורות שהיו יכולים כבר אז להשפיע על העברית המתחדשת (ובעצם השפיעו, אך בדרך עקיפה ופחות גלויה).

הערכת הספר

ספרו של אור מעניין מאוד. בחינת המחשבה הבלשנית של חברי ועד הלשון מתוך דבריהם בזיכרונות מעלה שאלות משמעותיות גם לימינו. ההתבוננות בתהליך זה לאחר למעלה ממאה שנה, מתוך היכרות עם ההתפתחויות שחלו בעברית בת-זמננו, מוסיפה עומק לדיון. הצגת ההנחות השונות בקשר לתחיית השפה, הנחות הנטועות בשיח הציוני ובקרב בלשנים בני דורנו והפרכתן - מאלפת.

טוב היה אילו נערך הספר עריכה מדוקדקת יותר, כי בשל אופיו ההגותי ומאחר שהתיאור של המחקר נעשה כרונולוגית, על-פי הדיונים שנדפסו במחברות הוועד, יש לעתים קרובות חזרה על מידע ועל רעיונות, ושלה העצים מקשה להבחין ביער המסועף. לנוחות הקורא, הובאו בכל פרק ופרק סיכומים, ואלה הקלו במקצת את ההתמצאות בשבילי היער.

מהדיונים במחברות הזיכרונות, כפי שתיארם אור, אנו לומדים שמגוון אמונות הילכו בקרב חברי ועד הלשון, הם לא פעלו כאיש אחד, גם משום שלא כולם האמינו באותה מידה ביכולתם לכוון את הלשון. למעשה, הייתה עיקר מלאכתם מלאכת ליקוט, ארגון ושימור של יצירות הדוברים בעברית המתחדשת.